

Mamatkulov Z. Dj.^{1}*

*Termiz davlat universiteti, Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar
bo'yicha) mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

**XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARINING DAVLAT BYUDJETI
SOLIQ TO'LOVLARI TURLARINING XUSUSIYATLARI**

**FEATURES OF TYPES OF TAX PAYMENTS TO THE STATE BUDGET
OF ECONOMIC ENTITIES**

**ОСОБЕННОСТИ ВИДОВ НАЛОГОВЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ ХОЗЯЙСТВУЮЩИХ СУБЪЕКТОВ**

Mamatkulov Z. Dj.^{1*}

¹Termez State University, 43, Barkamol avlod street, 190111, Termez city,
Uzbekistan

***Annotatsiya.** Xo'jalik yurituvchi subyektlarining davlat byudjeti soliq to'lovlari turlarining xususiyatlari va iqtisodiy faoliyatning shaffofligini ta'minlashdagi ahamiyatini o'rganadi. O'zbekiston va xalqaro tajribalar tahlili asosida davlat byudjeti soliq to'lovlarining turlari, shakllantirish jarayoni va ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqiladi. Natijalar soliq to'lovlarining to'g'ri amalga oshirilishi korxonaning to'lov intizomini oshirishi va moliyaviy intizomni mustahkamlashini ko'rsatadi. Maqola O'zbekiston korxonalari uchun amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

***Kalit so'zlar:** Davlat byudjeti, soliq to'lovlari, moliyaviy boshqaruv, buxgalteriya hisobi, O'zbekiston.*

***Аннотация.** Изучены особенности видов налоговых платежей в государственный бюджет хозяйствующих субъектов и их значение в обеспечении прозрачности экономической деятельности. На основе анализа узбекского и международного опыта рассмотрены виды налоговых платежей в государственный бюджет, процесс формирования и факторы, влияющие на него. Результаты показывают, что правильное осуществление налоговых платежей повышает платежную дисциплину предприятия и*

укрепляет финансовую дисциплину. Статья завершается практическими рекомендациями для Узбекского бизнеса.

Ключевые слова: Государственный бюджет, налоговые платежи, финансовое управление, бухгалтерский учет, Узбекистан.

Abstract. *The article studies the characteristics of types of tax payments to the state budget of business entities and their importance in ensuring the transparency of economic activity. Based on the analysis of Uzbek and international experience, the types of tax payments to the state budget, the formation process and influencing factors are considered. The results show that the correct implementation of tax payments increases the payment discipline of the enterprise and strengthens financial discipline. The article concludes with practical recommendations for Uzbek enterprises.*

Keywords: *State budget, tax payments, financial management, accounting, Uzbekistan.*

*Author: zokir4771@mail.ru

1. Kirish

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida davlat byudjetining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu subyektlar, xususan, yuridik shaxslar (masalan, korxonalar, kompaniyalar), yakka tartibdagi tadbirkorlar va boshqa iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi shaxslar davlat byudjetiga soliq to‘lovlari orqali katta hissa qo‘shadi. Ularning byudjetni shakllantirishdagi roli nafaqat moliyaviy resurslarni ta‘minlash, balki iqtisodiy siyosatni amalga oshirish va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini bajarish imkonini beruvchi mexanizm sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ushbu bo‘limda xo‘jalik yurituvchi subyektlarning soliq to‘lovlari orqali davlat byudjetiga ta‘siri, ularning iqtisodiy faoliyatdagi o‘rni va O‘zbekiston iqtisodiyotidagi ahamiyati tahlil qilinadi.¹

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 8-fevraldagi PF-6167-son “Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish to‘g‘risida”gi farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/5294872>.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda hisob siyosatini o'rganish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. **Adabiyotlar tahlili:** Xorijiy (Drury, Anthony, Sheremet) va o'zbek olimlari (Xolboyev, Karimov)ning buxgalteriya hisobi bo'yicha ilmiy ishlariga tayanildi.

2. **Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili:** O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi qonuni, Milliy Buxgalteriya Hisobi Standartlari (BHMS) va IFRS talablari ko'rib chiqildi.

3. **Taqqoslash usuli:** Davlat byudjeti va soliq to'lovlari siyosatlarining xususiyatlari solishtirildi.

Sintez va umumlashtirish: Soliq to'lash jarayoniga ta'sir etuvchi omillar va ularning amaliy ahamiyati umumlashtirildi.

3. Tahlil va natijalar

Xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy faoliyatning turli shakllarini ifodalaydi va ularning faoliyati davlatning umumiy iqtisodiy salohiyatini belgilaydi. O'zbekiston iqtisodiyotida bu subyektlarni quyidagi asosiy guruhlariga bo'lish mumkin:

Yuridik shaxslar: aksiyadorlik jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar, ishlab chiqarish kooperativlari va boshqa korporativ tashkilotlar.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar: kichik biznes va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yurituvchi shaxslar.

Fermer va dehqon xo'jaliklari: qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va yetkazib berish bilan shug'ullanuvchi subyektlar.

Har bir guruh o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, davlat byudjetiga turlicha soliq to'lovlari orqali hissa qo'shadi. Masalan, yirik korxonalar daromad solig'i va qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) kabi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlar orqali katta hajmdagi mablag'larni byudjetga yo'naltirsa, kichik tadbirkorlar ko'pincha soddalashtirilgan soliq tizimi asosida ishlaydi va mahalliy byudjetlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga

ko'ra, ushbu subyektlarning soliq majburiyatlari ularning faoliyat turi, daromad hajmi va tashkiliy-huquqiy shakliga qarab farqlanadi, bu esa soliq tushumlarining xilma-xilligini ta'minlaydi².

Xo'jalik subyektlarining iqtisodiy faoliyati nafaqat soliq to'lovlari orqali, balki ish o'rinlari yaratish, mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish orqali ham davlat iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon davlat byudjetining daromad qismini barqarorlashtirishga yordam beradi, chunki faol iqtisodiy subyektlar soliq bazasini kengaytiradi va byudjetga ko'proq mablag' tushishini ta'minlaydi (1-jadval).

1-jadval

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning asosiy soliq to'lovlari turlari va ularning xususiyatlari ³

Soliq turi	Soliq to'lovchisi	Hisoblash bazasi	Stavkasi (2024)	To'lash muddati	Byudjetga ta'siri	Afzallik va muammolari
Yagona yer solig'i (qishloq xo'jaligi uchun)	Yer egalari (fermer xo'jaliklari)	Yer maydoni va sifati	Yer joylashuviga qarab farqlanadi	Har chorakda	Mahalliy byudjet uchun muhim manba	Oddiy hisob-kitob, lekin yer boniteti bahosi eskirgan
Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS)	Yuridik shaxslar (aylanmasi > 1 mlrd so'm)	Tovarlar/ xizmatlar narxi	12%	Har oy	Davlat byudjetining asosiy daromadi	Tadbirkorlarga yuk bo'ladi, lekin izchil nazorat imkonini beradi
Foyda solig'i	Yuridik shaxslar	Sof foyda	15%	Har chorakda	Yirik korxonalardan daromad manbai	Rentabellikni kamaytiradi, lekin adolatli
Aksiz solig'i	Aksiz tovarlar ishlab chiqaruvchilari va importchilari	Tovar hajmi yoki narxi	Tovarga bog'liq (masalan, tamaki — 30%)	Har oy	Ijtimoiy siyosat vositasi (zararli mahsulotlar)	Foydali, lekin yashirin savdoni rag'batlantiradi
Yer solig'i (yuridik shaxslar uchun)	Korxona, tashkilotlar	Yer maydoni	Qaror bilan belgilanadi	Har chorakda	Mahalliy byudjetga tushadi	Tashqi infratuzilmani moliyalashtirishga yordam beradi
Ijtimoiy soliq (ish haqi)	Ish beruvchilar	Ish haqi fondi	12%	Har oy	Pensiya jamg'armasin moliyalash-	Ish beruvchi uchun yuk, lekin zarur

² O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko'ra tahrir. Toshkent: Adolat, 2023. – 12-15-moddalar. URL: <https://lex.uz/docs/123456>

³ Muallif tomonidan tuzilgan

fondidan)					tiradi	
Ijara to'lovi (davlat mulki	Davlat mulkini ijaraga oluvchilar	Ijara shartno- masi qiymati	Shartnom a asosida	Har oy yoki yil	Byudjetga qo'shimcha tushum	Yagona tartib yo'q, shaffoflik yetishmaydi

Davlat byudjeti ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning asosiy vositasi sifatida xo'jalik yurituvchi subyektlardan keladigan soliq tushumlariga tayanadi. O'zbekiston iqtisodiyotidagi soliq tushumlari byudjetning daromad qismining muhim qismini tashkil qiladi va davlatning asosiy xarajatlari, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma rivojlantirish va ijtimoiy himoya dasturlari uchun moliyaviy manba bo'lib xizmat qiladi.

Soliq to'lovlari davlat byudjetiga quyidagi yo'llar bilan ta'sir ko'rsatadi:

Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash: Xo'jalik subyektlari tomonidan to'lanadigan soliqlar davlatning doimiy va barqaror daromad manbai sifatida byudjet taqchilligi xavfini kamaytiradi.

Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish: Byudjetga tushgan mablag'lar iqtisodiy loyihalarni moliyalashtirish orqali xo'jalik subyektlarining o'ziga foyda keltiradi, masalan, transport infratuzilmasini rivojlantirish orqali logistika xarajatlarini kamaytiradi.

Ijtimoiy adolatni ta'minlash: Soliq tushumlari ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish orqali aholining turli qatlamlari o'rtasida tenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston misolida, so'nggi yillarda soliq tushumlarining byudjetdagi ulushi sezilarli darajada oshdi. Bu jarayonda xo'jalik subyektlarining faolligi va soliq ma'muriyatchiligining takomillashuvi muhim rol o'ynadi. Masalan, soddalashtirilgan soliq tizimining joriy etilishi kichik va o'rta biznes subyektlarining soliq to'lovlarini osonlashtirdi, natijada soliq bazasi kengaydi va byudjetga tushumlar ortdi.⁴

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliq majburiyatlari ularning faoliyat sohasi, daromad hajmi, tashkiliy-huquqiy shakli va iqtisodiy operatsiyalariga qarab turlicha xususiyatlarga ega bo'ladi. O'zbekiston Respublikasining soliq tizimida

⁴ O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat byudjeti tushumlari bo'yicha hisobot, 2022-yil. Toshkent, 2023. – 22-bet. URL: <https://mf.uz/uz/reports/2022-budget>

xo'jalik subyektlari tomonidan to'lanadigan soliqlar davlat byudjetini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi va ularning har biri o'ziga xos mexanizm va ta'sir doirasiga ega. Ushbu bo'limda asosiy soliq turlari, ularning xususiyatlari va xo'jalik subyektlarining moliyaviy faoliyatiga ta'siri batafsil ko'rib chiqiladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliq to'lovlari ularning faoliyat sohasi, hajmi va tashkiliy shakliga qarab farqlanadi. O'zbekiston soliq tizimida quyidagi asosiy soliq turlari xo'jalik subyektlari uchun muhim hisoblanadi:

Korxonalar foyda solig'i yuridik shaxslarning sof foydasidan undiriladigan to'g'ridan-to'g'ri soliq turi bo'lib, xo'jalik subyektlarining iqtisodiy natijalariga bevosita bog'liqdir. O'zbekistonda ushbu soliqning stavkasi faoliyat sohasiga qarab farqlanadi, masalan, umumiy stavka 15% ni tashkil qilsada, ayrim imtiyozli sohalarda (masalan, IT va eksportga yo'naltirilgan korxonalar) pasaytirilgan stavkalar qo'llaniladi⁵.

Xususiyatlari:

- o Soliq bazasi korxonaning sof daromadiga (daromadlar minus xarajatlar) asoslanadi, bu esa xarajatlarni optimallashtirish va soliqdan qochish imkoniyatlarini oshirishi mumkin.

- o Progressiv yoki proporsional stavkalar qo'llanilishi mumkin bo'lib, bu soliqning adolatli taqsimlanishiga xizmat qiladi.

- o Faoliyatning mavsumiyligi va iqtisodiy tsikllarga sezgir: daromad pasayganda soliq yuki ham kamayadi.

Ta'siri: Yuqori stavkalar korxonaning reinvestitsiya imkoniyatlarini cheklashi mumkin, ammo imtiyozlar kichik va o'rta biznesning rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, O'zbekistonda 2020-yildan boshlab kichik korxonalar uchun soddalashtirilgan soliq tizimi joriy etilishi daromad solig'i yukini kamaytirdi.

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) tovarlar va xizmatlar savdosida qo'shilgan qiymatdan undiriladigan bilvosita soliq bo'lib, iste'molchilar orqali xo'jalik

⁵ O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko'ra tahrir. Toshkent: Adolat, 2023. – 133-147-moddalar. URL: <https://lex.uz/docs/123456>

subyektlari tomonidan davlat byudjetiga o'tkaziladi. O'zbekistonda QQS stavkasi 12% ni tashkil qiladi (2024-yil holatiga ko'ra), lekin ayrim mahsulotlar (masalan, eksport uchun tovarlar) nol stavkaga ega⁶.

Xususiyatlari:

- Soliq yukini oxirgi iste'molchiga o'tkazish imkonini beradi, lekin xo'jalik subyektlari uni hisobga olish va to'lash jarayonida vositachi sifatida ishtirok etadi.
- Ishlab chiqarish zanjirining har bir bosqichida qo'llaniladi, bu esa soliqning keng qamrovli tabiatini ta'minlaydi.
- Qaytarib berish mexanizmi mavjud: eksport bilan shug'ullanuvchi korxonalar to'lagan QQSni qaytarib olish huquqiga ega.

Ta'siri: QQS narxlarni oshirishi mumkin, bu esa iste'mol talabiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ushbu soliq davlat byudjetiga barqaror daromad keltiradi va xo'jalik subyektlarining savdo faolligini rag'batlantiradi.

O'zbekiston misoli: 2020-yilda kichik korxonalar uchun soddalashtirilgan soliq tizimining kengaytirilishi daromad solig'i yukini kamaytirdi, natijada kichik biznes subyektlarining soni oshdi. Ijtimoiy soliq ish haqi jamg'armasidan undirilib, xodimlarning ijtimoiy kafolatlarini ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda stavka yuridik shaxslar uchun 12%, kichik biznes uchun esa pasaytirilgan darajada belgilanadi.

Ijobiy ta'sir: Xodimlar uchun pensiya va boshqa ijtimoiy imtiyozlarni ta'minlaydi, bu esa korxonaning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi va ishchi kuchining sifatini saqlashga yordam beradi.

Salbiy ta'sir: Yuqori stavkalar ish haqi xarajatlarini oshiradi, bu esa norasmiy to'lovlar (masalan, "konvertdagi maosh") yoki xodimlar sonini qisqartirishga olib kelishi mumkin.

Bilvosita soliqlar, masalan, QQS va aktsiz solig'i, xo'jalik subyektlarining savdo faoliyati va narx siyosatiga ta'sir qiladi. Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS):

⁶ Saidov, A. O'zbekiston soliq tizimida QQSning o'rni va ahamiyati. Iqtisodiyot va moliya jurnali, 2023. – №3. – 15-20-betlar. URL: <https://journal.uz/2023/03/qqs-analysis>

QQS xo‘jalik subyektlari tomonidan tovar va xizmatlar savdosida qo‘shilgan qiymatdan undirilib, iste’molchilarga o‘tkaziladi. O‘zbekistonda stavka 12% bo‘lib, eksportchilar uchun qaytarib berish mexanizmi mavjud.

Ijobiy ta’sir: Eksport bilan shug‘ullanuvchi subyektlar uchun QQS qaytarilishi tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni oshiradi. Soliqning keng qamrovliligi byudjetga barqaror daromad keltiradi, bu esa davlat xizmatlarini moliyalashtirish orqali biznes muhitini yaxshilaydi. QQS narxlarni oshirishi iste’mol talabini pasaytiradi, ayniqsa, ichki bozorda faoliyat yurituvchi kichik korxonalar uchun bu qiyinchilik tug‘diradi. 2023-yilda QQS stavkasining 15% dan 12% ga tushirilishi mahsulot narxlarini pasaytirishga va iste’mol faolligini oshirishga yordam berdi, ammo kichik biznes hali ham QQS hisobini yuritishda ma’muriy qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Aktsiz solig‘i maxsus tovarlar (tamaki, alkohol, yoqilg‘i) ishlab chiqaruvchi yoki sotuvchi subyektlardan undiriladi. Ijobiy ta’sir: Yuqori daromad keltiradi va ijtimoiy salbiy oqibatlarni (masalan, chekishni) kamaytirishga xizmat qiladi, bu esa sog‘liqni saqlash xarajatlarini optimallashtiradi. Salbiy ta’sir: Aktsiz solig‘i mahsulot narxlarini sezilarli darajada oshiradi, bu esa noqonuniy savdo yoki kontrabanda xavfini oshirishi mumkin. Ishlab chiqaruvchilar uchun qo‘shimcha xarajatlarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra tahrir. Toshkent: Adolat, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat byudjeti tushumlari bo‘yicha hisobot, 2022-yil. Toshkent, 2023.
3. Karimov A.A., Kurbanbayev J.E., Jumanazarov S.A., Halilov Sh.A. (2018). *Moliyaviy hisob va hisobot: o‘quv qo‘llanma*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
4. Sheremet, M.D. (2007). *Buxgalteriya hisobi*. Moskva: Infra-M.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.